

UOT 159.9

Mələk Feruz qızı Kərimova
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Xəzər Universitetinin Psixologiya departamentinin koordinatoru

COVID 19 PANDEMİYA DÖNƏMİNDƏ UNİVERSİTET TƏLƏBƏLƏRİNİN PSIXI SAĞLAMLIĞININ TƏDQIQI

Мелек Феруз гызы Керимова
докторант по программе доктора философии,
Координатор кафедры психологии Университета Хазар

ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ СТУДЕНТОВ УНИВЕРСИТЕТА ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ COVID 19

Malak Feruz Karimova
doctorial student in the program of doctor of philosophy
coordinator of the department of Psychology of Khazar University

EVALUATION OF THE MENTAL HEALTH AMONG UNIVERSITY STUDENTS DURING COVID 19 PANDEMIC

Xülasə. Bu kəmiyyət tədqiqatında Covid 19 dönəmində universitet tələbələrinin yeni vəziyyətə uyğunlaşmada ümumi emosional sağlamlıqlarını əks etdirən psixoloji simptom göstəricilərinin səviyyələri tədqiq edilmişdir. Tədqiqatda müxtəlif universitetlərdə təhsil alan 86 tələbə iştirak etmişdir. İştirakçıların 62-si qadın (72.1%), 24-ü isə (28.9 %) kişidir. Tədqiqatın əsas fərziyyəsi Covid 19 dönəminin gələcək ilə qeyri müəyyənliyə təsir etdiyi üçün universitet tələbələrinin stress səviyyəsinin artırılacağı fikrinə əsaslanır. Bu məqsədlə tədqiqatda Deroqatis tərəfindən hazırlanan, 2016-cı ildə isə M. Kərimova və N. Osmanlı tərəfindən Azərbaycanda yoxlanılmış və standartlaşdırılmış Qısa Simptom Şkalasından (QSS) istifadə edilmişdir.

Tələbələrin ümumi stress göstəriciləri isə (GSI) 1.47 (0.85) olaraq dəyərləndirilmişdir. Bu nəticələr digər ölkələrdə aparılan tədqiqatlarla müqayisə edildiyi zaman, pandemiya dönəminin universitet tələbələrinin stress göstəricilərinə, yalqızlıq səviyyələrinə, sağlamlıqları ilə bağlı narahatlıq göstəricilərinə təsir etdiyi ortaya çıxmışdır. Tədqiqat nəticələrinə əsasən universitetlərdə tələbələrin psixi sağlamlıqlarına müsbət təsir edə biləcək təkliflər və gələcək tədqiqatların hansı istiqamətlərdə aparılacağı ilə bağlı məsləhətlər verilmişdir.

Açar sözlər: *pandemiya, psixi sağlamlıq, Qısa Simptom Şkalası, ümumi stress səviyyəsi*

Резюме. В этом количественном исследовании изучались уровни показателей симптомов стресса, которые отражают общее эмоциональное здоровье студентов университета в период Covid 19, когда они адаптировались к новой ситуации. В исследовании приняли участие 86 студентов, обучающихся в разных вузах. 62 участника были женщинами (72,1%) и 24 мужчинами (28,9%). Основная гипотеза исследования основана на идее, что период Covid 19 может повысить уровень стресса у студентов вузов, так как влияет на уровень неуверенности в будущем. С этой целью в исследовании, подготовленном Дерогатисом в 2016 году, М. Каримова и Н. Османская использовали проверенную и стандартизированную шкалу краткосрочных симптомов (BSI) в Азербайджане. BSI состоит из 53 пунктов и содержит 0–4 вопроса типа Лайкерта. Шкала состоит из 9 подтестов и 3 глобальных показателей. Индекс внутренней согласованности Cronbach Alpha составляет 0,94. В то же время исследователем была разработана анкета по демографическим данным.

Общая оценка стресса студентов составила 1,47 (0,85). Когда эти результаты сравнивались с исследованиями, проведенными в других странах, было обнаружено, что период пандемии влияет на показатели стресса, уровень одиночества и беспокойство студентов университетов о своем здоровье. Основываясь на результатах исследования, университеты представили предложения, которые могут

положительно повлиять на психическое здоровье студентов, а также советы о том, где можно проводить исследования в будущем.

Ключевые слова: пандемия, психическое здоровье, краткий перечень симптомов, общий индекс стресса.

Summary: This quantitative study examined the levels of stress symptom indicators that reflect the overall emotional health of university students during the Covid 19 period, while they were adapting to a new situation. The study involved 86 students studying at different universities. 62 of participants were women (72.1%), and 24 were men (28.9%). The main hypothesis of the study is based on the idea that the Covid 19 period can increase the stress level of university students, as it affects the level of uncertainty about the future. To this end, in a study prepared by Derogatis in 2016, M. Karimova and N. Osmanskaya used the proven and standardized Short-term Symptom Scale (BSI) in Azerbaijan. The BSI consists of 53 items and contains 0-4 questions of the Likert type. The scale consists of 9 sub-tests and 3 global indicators. The Cronbach's Alpha internal consistency index is at 0.94. At the same time, a questionnaire on demographic data was developed by researcher.

Overall student stress scores were estimated at 1.47 (0.85). When these results were compared with studies conducted in other countries, it was found that the pandemic period affects stress scores, loneliness levels, and university students' anxiety about their health. Based on the results of the study, the universities provided suggestions that could have a positive impact on students' mental health, and advice on where future research could be conducted.

Keywords: pandemic, mental health, Brief Symptom inventory, general stress index.

2019-cu ilin axırlarında Çində başlayan və bütün dünyaya yayılan, ağır psixososial problemlərə səbəb olan Koronavirus-19 (Covid-19) sürətlə yayılması nəticəsində Ümumdünya Sağlıq Təşkilatı 2020-ci il 11 mart tarixində ili pandemiya ili elan etdi.[1] Pandemiya səbəbi ilə dünyanın demək olar ki, hər yerində müxtəlif mübarizə üsullarına əl atıldı. Bu mübarizə tədbirlərinin isə ən başında isə sosial məsafə, izolyasiya, karantin demək olar ki, bir çox ölkələrdə tətbiq edildi. Pandemiyaya bağlı olaraq cəmiyyətin hər bir üzvünün normal davam edən həyat ritmində dəyişiklik baş vermişdir. Sosial məsafə, izolyasiya, karantin kimi sağlamlıqla bağlı məcburi məhdudiyətlər isə insanlara fərqli şəkildə öz təsirini göstərmişdir.

Təhsilin və bir çox iş sahələrinin məsafədən idarə edilməsi insanları yeni mərhələyə uyğunlaşmağa vadar etmişdir. Təbii ki, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin pandemiya təsirlənmə səviyyələri də müxtəlif şəkildə təzahür etmişdir. Məsafədən təhsilə keçid sadəcə şagirdləri və tələbələri deyil, eyni zamanda müəllimlərin də fəaliyyətinə öz təsirini göstərmişdir. İnsanın psixi sağlamlığında sosial dəstək ağları ilə əlaqəni də nəzərə alsaq pandemiyanın heç də asan bir mərhələ olmadığını daha yaxşı anlamaq olar. Eyni zamanda hörmətli prezident İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti və xalqın iradəsi nəticəsində işğal edilmiş doqma torpaqların

azad edilməsi xalqda böyük sevinc yaratsa da, müharibə dövrünün çətinlikləri, şəhid və qazi xəbərləri də kütlə stressin artmasına səbəb olmuşdur. Uzun müddət həsrətində olduğumuz qalibiyyət sevinci ilə yanaşı, müharibə dövründə şəhidlər, qazilərlə bağlı xəbərlərin də yayılmasının da əhəlinin həssas qrupunda təşviş, gərginlik və depressiyanın artırmış ola biləcəyi düşünülür. Maddi çətinliklər, işsizlik, sağlamlıqla əlaqədar keçirilən təşviş, yaxın ailə üzvlərinin və ya digərlərinin koronavirusla bağlı itkiləri, gələcəklə bağlı qeyri-müəyyənliklər kimi faktorların da cəmiyyətin psixi sağlamlığına olan təsirlərinin ola biləcəyi qeyd edilə bilər.

COVID-19 səbəbi ilə bir ailə üzvünün ölümünü yaşayan insanlar, yas tutma prosesinə mənfi təsir edəcək adətləri, ritualları da yerinə gətirə bilmədikləri üçün yaslarını da tam yaşaya bilməməkdədirlər, bu isə tamamlanmamış yas prosesi kimi insanın psixi sağlığı üçün risk yaradır.[2, s. 129]. Aydın məsələdir ki, yaxınını itirən şəxs bu prosesdə pandemiya səbəbi ilə yasını anlamaq bilməməsi, sosial dəstəkdən məhrum olması da yasa bağlı kədərin daha da dərinləşməsinə və bəzən patoloji yaşanmasına səbəb ola bilər.

Normal bir dövərdə həyatda qalma instinktinə bağlı olaraq insanın qorxu duyğusunu yaşaması nə qədər təbii qarşılırsa da, pandemiya dövründə qorxunun dərinləşməsi və patolo-

ji hal alması da daha dərin yaralara yol açaraq şəxsin stresslə başa çıxma bacarıqlarının yetərsizliyinə də səbəb ola bilməkdədir. Təhlükə qarşısında mübarizə gücünün yetərli olduğunu hiss edən insanlar adətən daha az təşviş yaşayırlar. Buna baxmayaraq görünməyən bir “virus”la mübarizədə özünü aciz hiss edə bilməsi, xəstəliyə yoluxa biləcəyi və yaxınlarını itirə biləcəyi, işini itirməsi və ya işini itirmə qorxusu da ümid-sizlik yaşanmasına və mübarizə gücünün yetərsizliyi ilə bağlı fikirlərin formalaşmasına yol açdı bildiyi qeyd edilə bilər.

Reardon (2010) öz tədqiqatında xüsusən pandemiya dönməndə psixi sağlığı pozulan insan sayının infeksiyaya yoluxan insanların sayından da çox olduğu qeyd etmişdir. [3]

Bu dövəndə yeniyetmə və gənclərin fiziki sağlamlıq səviyyələrinin daha güclü olduğunu nəzərə alsaq da, xüsusilə universitet tələbələrini tələbə yoldaşları ilə bir mühitdə sosiallaşmadan uzaqdan əlaqə saxlamaları onların sosiallaşma bacarıqlarının da zəifləməsinə və yaşamdan məmnuniyyət səviyyələrinə mənfi təsir göstərdiyi də qeyd edilə bilər. Bir tərəfdən təhsilin məsafədən online olmasını yetərli hiss etməyən gənclər sosiallaşma bilmədiklərini, gələcəkdə işsiz qala biləcəklərini və bununla bağlı təşvişi yaşasalar da, digər tərəfdən də universitetə gələrkən yolda vaxt itirmədiklərini, evdə zamanı daha rahat tənzimləyərək fərdi inkişaflarına ayırdıqlarını, maddi olaraq daha az pul xərclədiklərini, daha azad hiss etdiklərini qeyd edirdilər.

Cao və yoldaşlarının da 2020-ci ildə aparıldıqları bir tədqiqat nəticəsində böyük şəhərlərdə yaşayan universitet tələbələrini kiçik şəhərdəkilə nisbətən daha az təşvişli olduqlarını qeyd etmişdir[4]. Böyük şəhərlərdə ticarət, mədəniyyət mərkəzlərinin əl çatanlığının da olması da bunu izah edə bilər. Ailə münasibətləri qənaətbəxş olan gənclər üçün evdə təcrid edilərək qalmaq da əlavə təzyiqləri və problemləri daha dərin yaşamasına da yol açdı bildiyi qeyd edilə bilər. Wang və yoldaşları tərəfindən (2020) Çində aparılan tədqiqata əsasən iştirakçıların 53.8%-i pandemiyanın psixologiyalarına olan mənfi təsirini, 16.5%-i ciddi orta və ciddi dərəcədə depresif simptom yaşadıklarını, 8.1%-i isə orta və ciddi dərəcədə stress yaşadıklarını bildirmişdir. İştirakçıların 84.7%-i günün 20-24

saatını evdə keçirdikləri, 75.2%-i isə ailə üzvləri ilə əlaqədar narahatlıqlarını ifadə etmişlər. [5]

Gülşah Kızılkok (2021) orta məktəb müəllimləri ilə apardığı keyfiyyət tədqiqatında onları sosial həyatın azalması, işə gedə bilməmə, məqsədsizlik, ailə faktorları, yoluxma qorxusu, qeyri-müəyyənlik və məcburiyyətdən maska taxma kimi xüsusiyyətlərin narahat etdiyini qeyd etmişlər. İştirakçıların 83% (n=20) sosial yaşamlarının məhdudlaşdırılmasının stress yaratdığını qeyd ediblər. İkinci böyük stress mənbəyinin 54% (n=13) yoluxma qorxusu olduğunu qeyd ediblər.

Tükel R. (2020) tədqiqatına əsasən karantin və izolyasiyada psixi sıxıntılar, təşviş, narahatçılıq, panika, qorxu, hüzursuzluq, əsəbilik, çarəsizlik, əzələ ağrıları, sağlqla bağlı narahatçılıq, motivasiya əskikliyi, diqqəti toplamada çətinlik, iştah azalması, yuxusuzluq, yalqızlıq hissini yaşandığı görülür. İnsanların pandemiya dönməndə kütləvi informasiya vasitələri ilə davamlı olaraq ölüm və yoluxma xəbərlərini də izləməsinin onların psixi sağlamlıqlarına təsir edərək şiddətli stress və təşviş yaşamalarına səbəb olduğu görülür. [8]

İspaniyada 3480 nəfər üzərində aparılan tədqiqat nəticəsində iştirakçıların 18.7%-nin depressiv, 21.6%-nin gərgin, 15.8 %-nin isə travma sonrası stress pozuntuna sahib olduğunu ortaya qoymuşdur. [9, s.172]

Türkiyədə 18 yaş və üstü 240 insan üzərində aparılan tədqiqat nəticələrinə əsasən iştirakçılarda təşvişin olması ilə hijyen davranışları arasında əlaqə olduğu müəyyən edilmişdir. Xəstəliklə bağlı təşviş artdıqca, xəstəlikdən qorunma məqsədli hijyen davranışların da artdığı müəyyən edilmişdir. [10, s.316]

Yuxarıda qeyd edilən faktorlarla yanaşı, şəxsin adaptasiya gücü, məqsədlərinin olması, yeni sosiallaşma yollarına istiqamətlənməsi kimi xüsusiyyətlərin də psixi sağlamlığa müsbət təsir edə biləcəyi də vurğulanmalıdır.

Pandemiya dövründə müxtəlif ölkələrdə fərqli yaş qruplarında psixi sağlamlıqla bağlı vəziyyətin necə olmasına bağlı tədqiqatlara ehtiyac duyulur. Bu ehtiyacdən yola çıxılaraq Azərbaycanda tələbələr arasında stress göstəricilərinin hansı səviyyədə olduğunu müəyyən etmək üçün tədqiqat keçirilmişdir. Tədqiqat pandemiya vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq online

şəkildə tətbiq edilmiş və əldə edilən iştirakçı sorğularına əsasən dəyərləndirilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi. Universitet tələbələrini Covid 19 pandemiya dönmündə stress göstəricilərinin müəyyən edilməsi və uyğun təkliflərin verilməsi məqsədini daşıyır.

Tədqiqat iştirakçıları. Tədqiqatda müxtəlif universitetlərdə təhsil alan toplam 86 tələbə iştirak etmişdir. İştirakçıların 62-si qadın (72.1%), 24-ü isə (28.9 %) kişidir.

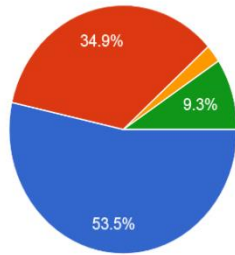
Məlumat toplama vasitələri. Tədqiqatda Deroqatis tərəfindən hazırlanan, 2016-cı ildə isə M.Kərimova və N.Osmanlı tərəfindən Azərbaycanda yoxlanılmış və standartlaşdırılmış Qısa Semptom Şkalasından (QSS) istifadə edilmişdir. [11]. QSS 53 maddədən ibarət olub, 0-4 likert

tipli suallardan ibarətdir. Şkala 9 alt testdən və 3 global göstəricidən ibarətdir. 3 global göstəricinin adı Rahatsızlıq Ciddiyəti indeksi, (RCİ), Toplam simptom indeksi (TSİ), Simptom Narahatçılıq indeksi (SNİ) şəklində adlandırılır. 9 alt şkalasının adları isə belədir. Somatizasiya, Obsesiv kompulsif, şəxsiyyətlərarası həssaslıq, depressiya, təşviş pozuntusu, nifrət, fobik təşviş, paranoid düşüncə və psixotizmdir. Şkalanın Cronbach alfa daxili tutarlılıq indeksi 0.94 olaraq tapılıb.

Məlumatların toplanması. Tədqiqat üçün sorğu online formada Google form üzərindən hazırlanaraq universitet tələbələrinə göndərilmişdir.

Tədqiqatla bağlı nəticələr

Fiziki sağlamlığınızı necə qiymətləndirirsiniz?
86 responses

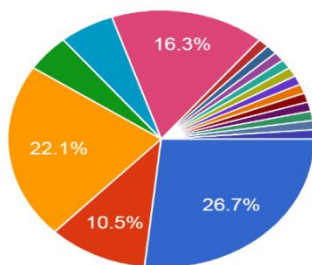

- Özümü sağlam hiss edirəm
- Özümü qismən sağlam hiss edirəm
- Özümü sağlam hiss etmirəm
- Əvvəllər sağlam idim, son zamanlar fiziki sağlığım yerində deyil

Yuxarıdakı qrafikə əsasən özümü sağlam hiss edirəm (46 kişi-%55.4), özümü qismən sağlam hiss edirəm (28 kişi-%33.7), əvvəllər sağlam idim, son zamanlar sağlığım yerində deyil (8 kişi-% 9.6), özümü sağlam hiss etmirəm

(1-%1.2) kimi qeyd edilib. Bu nisbətlərə baxıldığı zaman 55.4 % özünü tam sağlam hiss etsə də, 44.6 % da sağlıq vəziyyətlərini qənaətbəx hesab etməməkdədir.

Pandemiya dönmündə evdə keçirdiyiniz vaxtı necə qiymətləndirirsiniz?
86 responses

- Bütün düzənim alt üst olub
- Heç bir fərqi yoxdur
- Əvvəl vaxt olmadığı üçün edə bilmədi...
- Yeni qabiliyyətlərimin fərqi nə vardı
- Bütün günü xəstəliklə əlaqədar məlum...
- Özümü tək hiss edirəm
- Ailə üzvlərimlə keçirilən vaxt mənə xoş gəldi
- Digər (əlavə edin)

▲ 1/3 ▼

Bütün düzənim alt üst oldu (26.5% -22 nəfər), özümü yalnız hiss edirəm (4.8%-4 nəfər), əvvəl vaxt olmadığı üçün edə bilmədiyim işləri edirəm. (21.7%-18 nəfər), ailə üzvlə-

rimlə keçirilən vaxt mənə xoş gəldi (16.9%-14 nəfər), yeni qabiliyyətlərimin fərqi nə vardı (4.8%-4 nəfər),

Digər olaraq qeyd edilən bölmədə isə aşağıdakı cavablar alınmışdır. Bu cavablar da məzmun etibarlı ilə diqqət çəkicidir.

“Evimi ofis kimi istifadə edirəm, oyun oynayıram, passivləşdim, gələcəyə ümidim yox, passivləşdim”

“İş məkanımı dəyişmişəm, iş axtarıram”

“Vaxtim var amma yenə də həvəsim ölüb”

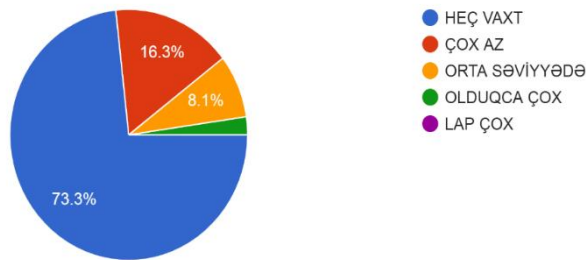
“Bəzən özümü tək də hiss edirəm sıxıntıdan.”

“Əvvəllər yaxşı idi, çatdırmadığım işləri görə bilirdim. Müddət uzandıqca artıq səbrim azalıb.”

“Müəllimlərin verdiyi tapşırıqları edir, film izləyib, kitab oxuyuram”

Şkalanın önəmli sayılan bəzi suallarının cavablarına da aşağıda yer verilmiş və nəticələr qeyd edilmişdir.

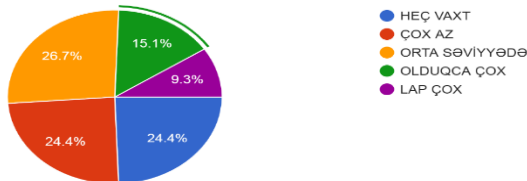
9. Həyatınıza son vermə fikirləri
86 responses

73.3 % (63 nəfər) heç vaxt, çox az 16.3 % (14 nəfər) , orta səviyyədə 8.1 % (7 nəfər),olduqca çox 2.3 % (2 nəfər) olaraq cavablandırılıb. Yenə də faiz nisbətləri az görünsə

də insan sayısı olaraq 86 nəfərdən 9 nəfərin həyatına son vermə düşüncələrinin olması və orta səviyyədə bunu düşünməsi diqqəti çəkir.

16. Yalqızlıq hissi
86 responses

Bu cədvəldən də görüldüyü kimi, 86 nəfərin 24.4%-i (21nəfər) heç vaxt, 24.4% çox az (21 nəfər), 26.7%-i (23 nəfər) orta səviyyədə, 9.3% -i (8 nəfər) isə lap çox, 15.1%-i (13 nəfər) olduqca çox yalqızlıq hiss edir.

Aşağıdakı cədvəldə isə tələbələrin Qısa Simptom Şkalasından və alt şkalalardan aldıkları ballar qeyd edilmiş və digər qruplarla qarşılaşdırılmışdır

Subscales	Azərbaycan tələbələr arasında, M. Kərimova. (2020) (N=86)	İsveçpsixoloqlar qrupu (N=459) (Schwannauer& Chetwynd, 2007)	İranda depresiv xəstələr (N=354) (P.Mohammadkhani, 2010)	Psixiatrik xəstələr outpatients N=1002 Derogatis&M elisaratos (1992)	Yunanlı normal qrup (Loutsiou-Ladd, Panayiotou,& Kokkinos,) N=818
	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Somatizasiya	.83 (.64)	1.09 (0.94)	1.34 (.94)	.83 (.79)	0.77 (.79)
Obsessiv-kompulsiv	1.65 (.68)	1.69 (1.08)	1.70 (.85)	1.57 (1.00)	1.34 (.83)

Şəxsiyyətlər arası münasibət	1.46 (.92)	1.75 (1.22)	1.53 (.96)	1.58 (1.05)	1.12 (.90)
Depressiya	1.28 (.81)	1.68 (1.14)	1.83 (1.01)	1.80 (1.08)	.92 (.81)
Anksiyete	1.48 (.77)	1.90 (1.13)	1.42 (.91)	1.70 (1.00)	1.06 (.85)
Nifrət	1.32 (.81)	1.30 (1.14)	1.18 (.84)	1.16 (.93)	.93 (.78)
Fobiktəşviş	.92 (.71)	1.21 (1.16)	.90 (.78)	.86 (.88)	.53 (.64)
Paranoid fikirlər	1.46 (.81)	1.29 (1.06)	1.52 (.92)	1.14 (.95)	1.14 (.83)
Psixotizm	1.15 (.73)	1.27 (0.98)	1.37 (.84)	1.19 (.87)	.72 (.70)
Ümumi stress göstəricisi (GSI)	1.47 (0.85)	1.47 (0.85)	1.32 (.70)	1.32 (.72)	.94 (.65)

Cədvəldən də göründüyü kimi, QSS-nın alt şkalalarından alınan balların ortalaması digər ölkələrdə xəstə və normal qruplarla müqayisə edildiyi zaman heç də aşağı göstəricilər deyil.

Türkiyədə müxtəlif universitetlərdə təhsil alan 443 tələbə arasında aparılan tədqiqata əsasən, tələbələrin günlük və davamlı təşviş səviyələrinin yüksək olduğu müəyyən edilmişdir [12,13]. Belə ki, bu nəticələr də əldə edilən nəticələrlə oxşarlıq göstərir.

Tədqiqatdan çıxan nəticələr əsasında aşağıdakı təkliflər verilə bilər.

1. Universitetlərdə qoruyucu, profilaktik psixi sağlamlıq tədbirlərinin təşkil edilməsi,

2. Pandemiya dönməndə xüsusən gənclərin müstəqil olma ehtiyacını diqqətə alaraq ailə daxili münasibətlərdə yaşanan gərginliklərin azalmasına yönəlik fərqişməlik çalışmaları aparılması,

3. Tələbələrin sosiallaşma ehtiyaclarından yola çıxaraq məhdud sayda və sosial məsafəyə diqqət edilərək görüşmələrini, ünsiyyət qurumlarını təşviq etmək,

4. Maraqlı və gənclərin aktiv fəaliyyətinə təsir edə biləcək online məşğələlərin keçirilməsi,

5. Psixi sağlamlığı qorumaq məqsədi ilə gənclərin psixoloji dəstək almalarını təşviq edilməsi əhəmiyyətlidir.

Problemin aktuallığı. Pandemiyanın davam etdiyi reallığından yola çıxaraq əhalinin, xüsusən gənclik dövrünü yaşayan tələbələrin psixi sağlamlıqlarının qorunması istiqamətində işlərin aparılması əhəmiyyətlidir. Bunun üçün isə problem və ona təsir edən faktorlarla bağlı tədqiqatlara ehtiyac duyulur.

Problemin elmi yeniliyi. Covid-19 mərhələsində bir çox ölkələrdə müxtəlif tədqiqatlar aparılma da, ölkəmizdə gənclərin psixi sağlamlıqları və stress göstəricilərinin incələnməsi əhəmiyyətlidir.

Problemin praktiki əhəmiyyəti. Belə ki, ölkəmizdə bu sahədə aparılan əsaslı tədqiqatların yetersizliyi qeyd edilə bilər. Bununla bağlı xüsusilə müxtəlif yaş qruplarında və daha böyük iştirakçı kütləsi ilə aparılacaq tədqiqatlar da bununla bağlı edilə biləcək tədbirlərə işıq tutacaqdır. Eyni zamanda bu tip tədqiqatların daha böyük qrup üzərində tətbiq edilərək müxtəlif meyarlara əsasən müqayisəli şəkildə təhlil edilməsi də daha böyük şəkli anlamamıza və bu sahədə aparılacaq işlərə istiqamət verə bilər.

Ədəbiyyat:

1. WHO. Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. Erişim adresi (20.12.2020): https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019?gclid=Cj0KCQjwuJz3BRDTARIsAMg-HxXRYc-axDMfB5Z4xv2NAXXL8XnPuP7qAqEBkOBPXqb3WslDzUECtmQaAmYsEALw_wcB,-2020

2. Adhanom Tedros G. Addressing mental health needs: an integral part of COVID-19 response. *World Psychiatry*. // - World Psychiatry, - 2020. № Jun; 19 (2), -p.129–130.

3. Reardon, S. Ebola's mental-health wounds linger in Africa: health-care workers struggle to help people who have been traumatized by the epidemic // -Nature, -2015. №519 (7541), - p.13-15.

4. Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J., et al. The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China // - *Psychiatry Res*, -2020.287: 112934.

5. Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S. ve Ho, R. C. Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus

disease (COVID-19) epidemic among the general population in China // -International Journal Of Environmental Research And Public Health, -2020. №17(5), - p. 1729.

6. Gülşah Ezgican Kizilok. Covid-19 Salgın Sürecinde Öğretmenlerin Stres Kaynakları Ve Davranışsal Bağımlılık Eğilimlerinin İncelenmesi: / Yüksek Lisans Tezi / -Van, Yüzüncü yıl üniversitesi, 2021.- s.128

7. Tükel R. COVID-19 Pandemi sürecinde ruh sağlığı. 2020. Erişim Tarihi: 01.12.2020 - https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part71.pdf

8. Al Zubayer, A., Rahman, M. E., Islam, M. B., Babu, S. Z. D., Rahman, Q. M., Bhuiyan, M. R. A. M., Habib, R. B. Psychological states of Bangladeshi people four months after the COVID-19 pandemic: An online survey // -Heliyon , -2020. № 6(9), - 05057. doi: [10.1016/j.heliyon.2020.e05057](https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05057)

9. González-Sanguino, C., Ausín, B., Castellanos, M. Á., Saiz, J., López Gómez, A., Ugidos, C., & Muñoz, M. Mental health consequences during the initial stage of the 2020 Coronavirus pandemic (COVID-19) in Spain // -Brain, Behavior, and Immunity, -2020, p.172-176 <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.05.040>

10. Yasin Altun, Covid-19 Pandemisinde Kaygı Durumu ve Hijyen Davranışları // - 2020. cilt 29, № 5– s. 312-317.

11. Kerimova, Melek; Osmanli, Nermin, The Brief Symptom Inventory: A Validity-Reliability Study of a Sample from Azerbaijan // -Journal of Education and Training Studies -2016. v4 №12,-p.153-159. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1120819>

12. Öz Ceviz, N., Tektaş N., Basmacı G. ve Tektaş, M. Covid 19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin kaygı düzeylerini etkileyen değişkenlerin analizi // -Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi, -2020. № 3(2), -s.312-329.

13. Memiş Doğan, M. ve Düzel, B. (2020). Covid-19 özelinde korku-kaygı düzeyleri. Electronic Turkish Studies, 15(4), 739-752. Psychiatry. 2020;19(2):129-30

14. Aynur BAHAR, Döndü ÇUHADAR, Güven BAHAR., Covid-19 Pandemisi: Karantina ve İzolasyon Sürecinde Ruh Sağlığı // -ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi,- 2020. № 7(2), - s. 42-48.

15. Bekaroğlu, E. ve Yılmaz, T. COVID-19 ve psikolojik etkileri: Klinik psikoloji perspektifinden bir derleme // - Nesne,- 2020. № 8(18), - s.573-584.

16. Hocaoğlu Ç, Erdoğan Coşar B, editör. A. COVID-19 ve intihar // -Ankara: Psikiyatri ve COVID-19. Türkiye Klinikleri, -2020. - s.35- 42. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05057>

E-mail: mkerimova@khazar.org
melekkerim76@gmail.com

Rəyçilər: psixol.ü.fəls.dok. L.Ə. Verdiyeva,
psixol.ü.fəls.dok. C.Q. Ahyev

Redaksiyaya daxil olub: 10.06.2021